

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

ОСИНЬСКА Оксана Анатоліївна – консультант Коростишівського районного суду Житомирської області

УДК 347.9 : 340.114 (477)

В статті проаналізовані актуальні питання процесуального механізму реалізації принципу змагальності сторін в цивільному процесі в Україні. Охарактеризована практична діяльність сторін.

Ключові слова: процесуальний механізм, суб'єкти змагання, позивач, відповідач.

У практичній діяльності змагальність проявляється: у прийнятті суб'єктом рішення щодо змагання; у діяльності суб'єктів змагання, яка включає активну або пасивну поведінку; у застосуванні відповідальності до порушників умов змагання; у констатації і проголошенні результатів змагання [1].

Жоден процесуальний кодекс не містить норм, які б докладно регламентували сам хід змагання сторін. Ті окремі законодавчі положення, що є в наявності у процесуальному законодавстві, важко назвати змагальністю сторін. Вони, швидше, направлені на реалізацію прав сторін у судовому процесі. То в чому ж суть змагальності?

Перш за все, слід звернути увагу на сам характер звернення до суду. Якщо не враховувати судовий розгляд заяв про встановлення юридичних фактів, то у всіх інших випадках до суду звертаються особи, чий права чи законні інтереси порушені іншою особою. У свою чергу, як позивач, так і відповідач у справі обґрунтовують свою позицію нормами відповідного законодав-

ства, надають певні докази, що підтверджуються фактичними даними.

І закони, і докази після відповідної судової процедури їх перевірки на відповідність, належність та законність приймаються судом до розгляду. Таким чином, ми маємо дві сторони з протилежними: а) мотивацією; б) метою; в) доказами.

При цьому наведене обґрунтовується нормами чинного законодавства. Спільним у них залишається єдине – як позивачу, так і відповідачу необхідне судові рішення, яке відповідає його інтересам.

Наразі у цивільному процесуальному законодавстві простежується тенденція до зміни активності сторін і суду в процесі, що, безперечно, змінює сферу дії принципу змагальності і вимагає вирішення питань, які пов'язані з удосконаленням реалізації досліджуваного принципу в цивільному процесі: це, по-перше, розширення активності сторін при одночасному зміцненні основ сильного і незалежного суду; по-друге, установлення оптимального співвідношення активності суду і процесуальної діяльності сторін тощо.

У цьому зв'язку особливої значимості набувають декілька питань, при регулюванні яких у Цивільному процесуальному кодексі України [2] неодмінно повинні бути враховані вимоги змагальної і диспозитивної засад.

Для більшого розуміння реалізації механізму принципу змагальності сторін розглянемо наступний приклад [3].

На виконання згаданого договору комісії позивач придбав вказане обладнання в іноземній компанії Gentwin Systems (Ірландія). Однак, як було встановлено на той час господарськими судами, державне підприємство не забезпечило позивача всіма необхідними грошовими коштами, щоб останній міг виконати власні зобов'язання перед іноземною компанією.

Як наслідок Господарський суд м. Києва виніс у лютому 2002 р. рішення, яким ДП НАЕК «Енергоатом» було зобов'язане сплатити багатомільйонну суму на користь позивача. Згадане рішення було підтримане постановами судів апеляційної та касаційної інстанції.

Проте нещодавно ДП НАЕК «Енергоатом» стало відомо, що іноземна компанія, на користь якої позивачем мали бути перераховані грошові кошти за придбане обладнання, припинила своє існування одинадцять років тому (у 2000 р.).

Отже, на час звернення позивача (ТОВ «ВВД») до суду іноземної компанії, перед якою позивач мав фінансові зобов'язання щодо сплати за придбані ротори, просто не існувало. З припиненням існування цієї іноземної компанії припинили своє існування і зобов'язання ТОВ «ВВД» щодо неї.

Дізнавшись про нововиявлені обставини, ДП НАЕК «Енергоатом» звернувся до суду з метою повернення коштів, які були передані ТОВ «ВВД» для виконання останнім уже неіснуючих зобов'язань.

З жовтня ц.р. Господарський суд м. Києва після тривалої перерви, зрештою, розпочав розгляд даної справи по суті. Окрім представників сторін, у судовому засіданні взяв участь представник Прокуратури м. Києва. До речі, значна тривала перерва у розгляді справи, зокрема, була пов'язана з бажанням попереднього представника прокуратури докладно ознайомитися з матеріалами цієї справи.

Як і годиться, першими отримали можливість озвучити свою правову позицію представники ДП «НАЕК «Енергоатом».

Вони ще раз підтвердили незмінність позовних вимог, обґрунтували сутність та порядок отримання відомостей, які й утворили зміст нововиявлених обставин як

підстави для перегляду судового рішення від лютого 2002 р. тощо. Зокрема, представники НАЕК «Енергоатом» послалися на лист Міністерства економіки України від 20 квітня 2007 р., який ДП отримало 24 квітня 2007 р., саме з якого і стало відомо про ліквідацію іноземної компанії Gentwin Systems.

Представник ТОВ «ВВД» не залишила доводи «Енергоатому» без заперечення, не погодившись із обґрунтуванням та вимогами ДП «НАЕК «Енергоатом» у повному обсязі.

Як впливало із сутності заперечень, обставини, на які посилається «НАЕК Енергоатом» як на нововиявлені, насправді, на думку ТОВ «ВВД», були добре відомі на час винесення рішення по справі у 2002 році.

Мова йде про те, що 9 серпня 2001 р. ТОВ «ВВД» надіслало «Енергоатому» листа, у якому повідомило про отримання від компанії Gentwin Systems 3 травня 2000 р. повідомлення про уступку права вимоги, яке виникло у цієї компанії на підставі відповідного договору купівлі-продажу між ТОВ «ВВД» та ДП НАЕК «Енергоатом».

Право вимоги по вказаному контракту відійшло до іншої іноземної компанії.

Окрім цього, у вказаному листі ТОВ «ВВД» повідомило «Енергоатом» про ліквідацію компанії Gentwin Systems і просило взяти до уваги цю обставину при здійсненні розрахунків за відповідними договірними зобов'язаннями.

Таким чином, на думку ТОВ «ВВД», обставини, на які посилається «Енергоатом» як на нововиявлені, насправді такими не є. До того ж для даної справи факт ліквідації ірландської компанії є несуттєвим, оскільки правом вимоги за відповідними зобов'язаннями на час винесення судового рішення у 2002 р. володіла вже інша іноземна компанія.

Ще однією характерною особливістю правової позиції ТОВ «ВВД» стало те, що, як виявилось, копія заперечень, яка була надіслана НАЕК «Енергоатом», не містила додатків (копій документів, на яких і ґрунтуються заперечення). Отже, представники «Енергоатому» не мали можливості їх

опрацювати, оцінити та прокоментувати в судовому засіданні.

Немає документів – немає підстав для аналізу та належного оцінювання доказів у справі.

Таким чином, представники НАЕК «Енергоатом» змушені були звернутись до суду з клопотанням про перерву в засіданні з метою отримання належних документів для подальшого розгляду справи.

Суд клопотання задовольнив.

Участь у судовому процесі сторін є такою однією з умов змагальності. У свою чергу, участь сторін у судовому процесі може бути як очною (безпосередньою), так і заочною. У першому випадку сторони самі приймають участь у судовому розгляді. Заочний розгляд справи має на увазі розгляд за відсутності сторін, або ж однієї з них, а судові рішення ухвалюється на підставі наявних документів. У разі відсутності однієї з сторін, говорити про судовий процес, як про змагальний, неможливо. Тому у цьому сенсі судочинство в Україні є універсальним. Його універсальність полягає в тому, що процесуальне законодавство передбачає ведення судового процесу як за наявності сторін, так і без їх участі. Більше того, судовий процес України знає випадки, коли взагалі не існує змагальності сторін. Зокрема, у цьому аспекті показовим є судочинство, яке здійснюється Конституційним Судом України, що не передбачає ні змагальності сторін, ні участі двох сторін у судовому конституційному процесі [4].

Щодо цивільного процесу, то суди загальної юрисдикції також можуть здійснювати судочинство без наявності сторін у процесі. Так, Розділом IV ЦПК України передбачено низку випадків, коли судові засідання відбувається за участю тільки однієї сторони (частина друга ст. 234 ЦПК України) [2]. Частина третя цієї ж статті містить вказівку щодо справ, які розглядаються також у порядку окремого провадження, яка допускає розгляд у такому порядку й інших справ у випадках, встановлених законом. Тобто, перелік, наведений у частині другій цієї статті ЦПК не є вичерпним, але має бути передбачений законодавчо.

Частина третя ст. 235 ЦПК України [2] прямо вказує, що справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень про змагальність та межі судового розгляду. Варто підкреслити, що розгляд цивільних справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності, віднесено до непозовного цивільного судочинства (частина 1 ст. 235 ЦПК України). Інші процесуальні закони (КАС України, ГПК України, КПК України) таких норм не містять.

Якщо виходити з конституційного припису, що змагальність сторін є основою засадою судочинства, і, відповідно, кожен судовий процес має будуватися на принципах змагальності, то в разі відсутності однієї зі сторін судового процесу можна говорити про порушення конституційного припису при розгляді окремих судових справ. Однак, є випадки, коли відповідач не з'являється в судові засідання. Всі процесуальні кодекси тим чи іншим способом вирішують це питання на користь позивача чи потерпілого. Отже, конституційну засаду змагальності сторін треба розуміти як таку, що зобов'язує суд створити всі необхідні умови для реалізації сторонами своїх прав та обов'язків, а процесуальне законодавство встановлює порядок створення та реалізації таких умов і містить перелік, за якими можливе вирішення спору без дотримання цієї засади.

Говорячи про перспективи розвитку принципу змагальності в цивільному процесуальному законодавстві, необхідно зупинитися і на декількох проблемах концептуального характеру, що пов'язані з відсутністю в діючому ЦПК низки інститутів, що мають важливе значення з погляду оптимальної моделі нормативного вираження змагальної засади. Це відкликання позову, зупинення провадження за взаємною згодою сторін.

Відкликання позову – розпорядницька дія, що є формою вираження волевиявлення позивача на відмову від продовження процесу, що вже розпочався, зі збереження права на повторне звернення за судовим захистом за тим же позовом.

Інститут відкликання позовної заяви знайшов відображення в чинному Кодексі адміністративного судочинства. Згідно з п.5 ст.155 зазначеного нормативного акту суд залишає заяву без розгляду, якщо надійшло клопотання позивача про відкликання позовної заяви.

Чинний Цивільний процесуальний кодекс України (п.1 ч.3 ст.121) також надає позивачеві право просити суд про повернення йому позовної заяви. Однак реалізувати таке право за законом можна тільки до відкриття провадження у справі. Позивач, що має намір відмовитися лише від процесу, від провадження у справі із застосуванням такого процесуального наслідку, як залишення позову без розгляду, а не припинення провадження у справі, повинен мати відповідне право і у цивільному провадженні. На підставі викладеного необхідно, закріплення інституту відкликання позову в цивільному процесуальному кодексі.

Що стосується оптимальної моделі законодавчого регулювання права позивача на відкликання позову, то при закріпленні в Цивільному процесуальному кодексі України зазначеного інституту повинна бути ретельно розроблена процедура здійснення права на відкликання позову і процесуальні гарантії прав інших осіб, які беруть участь у справі, чий інтерес можуть бути порушені при повторній реалізації позивачем права на звернення до суду за захистом.

Аналізуючи такий інститут, як зупинення провадження за взаємною згодою сторін, слід зазначити, що він також передбачений Кодексом адміністративного судочинства України [5]. Взаємна згода сторін розглядається в даному законодавчому акті як одна з підстав обов'язкового зупинення провадження у справі (п. 4 ч. 1 ст.156). Однак цивільне процесуальне законодавство України зазначеної підстави зупинення не передбачає, незважаючи на

те, що розглянуте повноваження сторін було успішно апробоване на практиці ще в радянський період.

На думку Неклеса Ю.В., яка є цілком обґрунтованою, сторонам за спільною ініціативою законодавчо повинне бути надане право клопотатися про зупинення провадження у справі для застосування, наприклад, мирових процедур, які можуть зайняти досить тривалий період часу, що не укладається в тимчасові рамки розгляду справ судом. Звідси він вважає за необхідне доповнити ч.1 ст.201 ЦПК України [6], яка зобов'язує суд зупинити провадження у справі пунктом наступного змісту: «в разі звернення обох сторін з клопотанням про надання їм часу для примирення – до закінчення строку, про який сторони заявили у клопотанні» [9].

Розвиваючи положення про застосування примирних процедур у цивільному процесуальному праві України, слід зазначити, що і вони залишилися поза сферою правового регулювання (і навіть закріплення).

У сучасних умовах сторони усвідомлюють переваги примирних процедур у порівнянні з розглядом справ у судах. Тому на теперішньому етапі важливим є забезпечення державою права сторін на вибір форми захисту (звертатися до суду для вирішення спору або обрати іншу форму захисту своїх інтересів) за допомогою встановлення правомірних і доступних процедур урегулювання конфліктів.

Однак проблема ускладнена тим, що Цивільний процесуальний кодекс України у ст. 31 закріплює тільки юридичні форми закріплення результатів примирної процедури: зміна позовних вимог, відмова від позовних вимог, визнання позову і власне мирова угода. Відразу слід зазначити, що існуюча мирова угода є не окремою примирною процедурою (нарівні з переговорами, медіацією й іншими), а засобом закріплення умов примирення, досягнутого в ході подібних процедур. Якщо мирова угода укладається і затверджується судом, то автоматично припиняється провадження у справі (ст. 175 ЦПК України) [2], вичерпуючи, таким чином, конфлікт.

На жаль, в Україні запровадженню примирної процедури перешкоджають певні чинники, пов'язані саме з відсутністю адекватного законодавчого регулювання як приватно-правових, так і приватно-процесуальних питань посередництва.

У зв'язку з відсутністю в ЦПК України чіткої регламентації дій судді з примирення сторін пропонується не обмежуватися роз'ясненням особам їхніх прав і обов'язків.

Суддям на попередньому судовому засіданні слід активізувати свою діяльність з роз'яснення сторонам необхідності ознайомлення із правовими позиціями один одного, подання всіх документів і можливості ознайомлення з ними, основних характеристик примирних процедур, їхніх позитивних сторін і принципів. Але разом з тим, варто наголосити на недоліках звертання до владного рішення в порівнянні з мирним урегулюванням.

Примирну процедуру слід призначати після обміну сторонами змагальними документами, що і повинне знайти своє закріплення в главі 3 Розділу III ЦПК України. Її необхідність і доречність саме на стадії до судового розгляду пояснюється наступним: 1) примирення сторін можливо при явці обох сторін; 2) більша ймовірність досягти миру виникає після ознайомлення з позиціями обох сторін, тобто після викладення відповідачем своїх заперечень і доводів; 3) досягнення миру ще при підготовці справи істотно знизить навантаження суду, заощадить процесуальні засоби.

Нормативна регламентація примирної процедури на стадії досудового розгляду повинна здійснюватися одночасно із проголошенням примирення сторін як мети стадії, особливо з врахуванням засобів і можливих способів її досягнення. Такими засобами досягнення мети примирення сторін можуть бути виявлення обставин, що створюють умови для укладення мирової угоди, зняття протистояння між інтересами осіб, що сперечаються, і вказівка сторонам на переваги мирової угоди.

Слід також задуматися про запровадження широкої практики використання

так званої «посередницького застереження» (за аналогією з «третейським»), що посприяє своєчасному звертання до медіації. Повинне підніматися питання і про неприпустимість використання у подальшому судовому розгляді між сторонами інформації, розкритої завдяки примирній процедурі, а також обмеження можливості виклику посередників як свідків за даною справою за відсутність згоди всіх сторін.

Судове примирення повинне стати фактультативною процедурою, здійснення якої буде можливе при наявності відповідного клопотання сторін і третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Крім того, суд потрібно наділити саме правом, а не обов'язком на проведення такої процедури, що дозволить суддям розглядати кожну конкретну ситуацію на можливість урегулювання спору без ухвалення рішення.

Таким чином, проаналізувавши розвиток зазначених принципів, можна зробити висновок, що у цивільних процесуальних відносинах існують проблемні питання, щодо додержання засад змагальності та диспозитивності, які обов'язково повинні бути врегульовані ЦПК України. У цьому зв'язку особливої значимості набувають такі напрямки перспектив розвитку принципів диспозитивності і змагальності, як: посилення координуючої ролі суду при здійсненні сторонами своїх прав у механізмі реалізації принципу змагальності (з урахуванням його фундаментальної ролі в цьому механізмі); послідовне покладання на сторони відповідальності за повноту наданого ними процесуального матеріалу, а також пов'язаних із цим ризиків; запровадження в цивільному процесуальному кодексі таких інститутів, як відкликання позову, зупинення провадження у справі за взаємною згодою сторін; закріплення в процесуальному законодавстві більш широкого спектру актів саморегуляції поведінки сторін, а також запровадження в законодавство так званих примирних процедур.

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновки, що хід змагання сторін

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано актуальні питання процесуального механізму щодо здійснення принципу змагальності сторін у цивільному процесі в Україні. Охарактеризовано практичну діяльність змагальності сторін.

SUMMARY

In this article the questions of judicial mechanism are analysed in relation to realization of principle of contentionness of sides in civil procedure in Ukraine. Practical activity of contentionness of sides is described.

не передбачено жодним нормативним документом. І це зрозуміло, адже неможливо заздалегідь визначити, які докази будуть надані до суду та які будуть дії сторін. Законодавець закріплює лише загальні правила дії сторін та суду при вирішенні справи. Під час змагання як позивач, так і відповідач у справі обґрунтовують свою позицію нормами відповідного законодавства, надають певні докази, що підтверджуються фактичними даними.

Література

1. Грицаєнко Л.Р. Змагальність, диспозитивність, рівність сторін : принципи кримінального процесу України // gadnuk.info.

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради – 2004. – № 40-41, 42 – Ст.492

3. Бекетов О. Принцип змагальності сторін у дії // www.magisters.com.

4. Лунін С.В. Змагальність сторін та її зв'язок з іншими конституційними засадами судочинства // www.nbuv.gov.ua/.

5. Кодекс адміністративного судочинства України // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32.

6. Неклеса Ю. В. Перспективи розвитку принципів диспозитивності і змагальності цивільного процесуального права України / Ю. В. Неклеса // Форум права. – 2010. – № 4. – с. 667–672.